

# DE MARKE



- STEEDEN  
 Dorpen  
 Kerkhoven  
 Kerk  
 Kloster





secretariaat: volmolenweg 4, Eerbeek.

Inhoud van dit nummer:

Uitnodiging, H. Berends	pag. 2
In memoriam Gerrit J. te Hennepe, R. van Beem	pag. 3
De doerfaert, Oudh. Kr. Voorst	pag. 5
De familie Winkler Prins en Beekbergen G.B. Wolters	pag. 11
De kerk van Hall, B. Derksen	pag. 21
Liudger, stichter van de Hallse kerk? B. Derksen	pag. 27
Langs het tuinpad van mijn vader.... H. van Lohuizen	pag. 30
De Hoge Bank van het Veluwe landgericht te Engelandersholt, Jac. van Houtum	pag. 33.

Adressen van bestuursleden:

(1389)

R. van Beem, Boerhaavelaan 106, Eerbeek.  
B. Derksen, Volmolenweg 4, Eerbeek. (2933)  
M. Zegers, Hansegraaf 13, Beekbergen (1785)  
H. Phielix, Meengatstraat 108, Brummen  
(2068)

G. Buitenhuis, Woudweg 71, Klarenbeek (276)  
W. Klomp, Voorsterweg 193, Loenen (1327)  
W. Derksen, Rhienderensestraat 37a, Hall  
(08338-1096)

Contributie

U wordt dringend verzocht, wanneer u tot  
dusver verzuimde, de contributie voor het  
jaar 1982 over te maken: (f 15 of f 25)

AMRO-bank, Beekbergen, Dorpstraat.

gironummer bank: 83 75 70

t.g.v. penningm. "De Marke",

rek. nr. 43.70.63.763.



## **Uitnodiging.**

Onze eerstkomende excursie zal plaats vinden op zaterdag 12 juni a.s. en wel naar de papierfabriek "De Middelste Molen" te Loenen-Veluwe, Kanaal Zuid 497.

Deze molen, die ligt op de Loenense beek, werd omstreeks 1662 door Olivier van Hackfort tot ter Horst, die woonde op Kasteel ter Horst, gebouwd. De molen werd eeuwenlang aangedreven door een waterrad, dat lag op genoemde beek. In de tweede helft van de 19de eeuw werden een stoomketel en een kleine stoommachine geïnstalleerd om de papierproductie te vergroten. Het papier werd voordien met de hand geschept en in een droogschuur aan de wind gedroogd. De stoommachine dreef een primitieve papiermachine aan en verwarmde een droogcilinder met stoom. Bij de voorbereidingen voor het maken van de papierbrei voor genoemde papiermachine speelt de kracht van het waterrad nog steeds een rol. De gehele fabricage is in één grote ruimte ondergebracht. Het papier-maken is hierdoor voor iedereen overzichtelijk en duidelijk.

De moderne papierfabrieken met hun gigantische producties werken nog op dezelfde grondslagen als deze oude papiermolen.

Het bedrijf is thans eigendom van Lona Verpakking B.V. en produceert massief karton, grijs papier, golfkartonnen dozen en dozen van massief karton. Het bedrijf heeft vestigingen in Loenen en Neede.

Op de Middelste Molen werd tabakspapier gemaakt voor één-pondszakken en spijkerpapier voor de U welbekende spijkerzakken, alsmede diverse andere specialiteiten. De laatste jaren is de molen niet meer in bedrijf, maar wordt echter wel onderhouden.

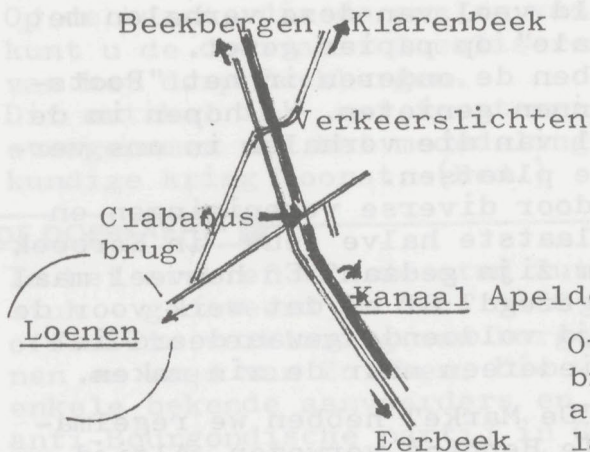
Daar de molen zeer sporadisch voor bezichtiging kan worden vrijgegeven, raden wij u deze excursie ten zeerste aan.

We beginnen om 14.00 uur en verzoeken u op tijd



aanwezig te zijn, vóór het molengebouw.

Zo bereikt u de molen:



Over de Clabanus-  
brug direct rechts-  
af. Deze grintweg  
langs het kanaal  
leidt naar de  
Middelste Molen.

Wilt u bij de molen de parkeeraanwijzingen  
volgen?

Loenen.

H. Berends.

#### IN MEMORIAM GERRIT J. TE HENNEPE

In "Het Nieuwe Spittaal" te Warnsveld is op donderdag 19 november 1981 Gerrit J. te Hennepe overleden. Hoewel de heer G.J. te Hennepe al jaren geen Eerbekenaar meer was, waren er over en weer nog veel contacten.

Toen de heer Te Hennepe van een oudheidkundige vereniging hoorde vertellen, werd hij meteen lid. Gelukkig waren er in diverse dorpen, voordat er van een oudheidkundige vereniging sprake was, al mensen bezig met onderzoek en het vastleggen van verhalen. Een van die mensen was de heer Te Hennepe. Voor de oorlog al kreeg hij, thuis, in de schoenenzaak de vele Eerbeekse verhalen en anecdotes "met de paplepel ingegoten". Hij genoot ervan en kon ze in zijn geheugen opslaan. Op elk gewenst moment toverde hij een sappig verhaal tevoorschijn.

Wanneer er naar details gevraagd werd, bleken niet velen zich met hem te kunnen meten. Gelukkig heeft de heer Te Hennepe de laatste jaren in Warnsveld veel van deze verhalen met hun "couleur locale" op papier gezet. Enkele malen hebben de ouderen in het "Pootshuis" hiervan kunnen genieten. We hopen in de toekomst een deel van die verhalen in ons verenigingsorgaan te plaatsen. Hoe vaak zou er door diverse verenigingen en instellingen de laatste halve eeuw in Eerbeek een beroep op hem zijn gedaan? En hoeveel maal heeft hij "nee" gezegd? Of al dat werk voor de gemeenschap altijd voldoende gewaardeerd is? Niemand kan het iedereen naar de zin maken.

Als bestuur van "De Marke" hebben we regelmatig mensen naar Te Hennepe verwezen. Altijd kwam er een antwoord op de vragen, veelal een nog uitvoeriger dan waarom gevraagd was. We merkten dit vorig jaar nog weer, toen er ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Ned. Herv. kerkgebouw een jubileumnummer van de "Kerkklok" uitkwam.

Het is voor ons als vereniging een groot verlies deze pionier op oudheidkundig gebied te moeten missen.

Iemand die warmte verspreidt en oog heeft voor noden binnen en buiten de familiekring is bijna niet weg te denken. Vooral zijn echtgenote voelt het gemis en de leegte, elk moment. Gelukkig heeft ze veel aanloop en uit de vele reacties blijkt welk een bijzondere plaats haar man in de samenleving van Eerbeek en Warnsveld heeft ingenomen.

Eerbeek.

R. van Beem.

"Aan het roer dien avond stond het hart  
en scheepte maan en bossen bij zich in  
voer het met wind en schemering  
om boeg en tuig voorbij de laatste stad".

(Gerrit Achterberg)



"De doorvaart" was een strategisch-belangrijke plaats. Er was een "bolwerck", waarbij m.n. de stad Zutphen grote belangen had.

Op de kaart, die de omslag van "de Marke" siert kunt u de doorvaart localiseren: oostelijk van het dorp Beekbergen.

Dit artikel is - met toestemming van de auteur - overgenomen uit het mededelingenblad de Oudheidkundige kring Voorst. (Red.) van

### "DE DOERFAERT"

In het archief van de stad Zutphen berust een stuk - gedateerd 16 dec. 1480 - dat behelst een officiële verklaring van burgemeesters, schepenen en raad van Zutphen. Die was gericht aan enkele bekende aanvoerders en kopstukken van de anti-Bourgondische partij in Gelre, waaronder Herman ten Goeye "hoofdman in Doerfaert" en hield in dat de burgers van Groningen, op grond van een bestand, overeengekomen met de bisschop van Munster, vrije doortocht hebben.

Wie was nu die Herman ten Goeye en waar lag die sterkte, genaamd "de Doerfaert", waarvan hij "hoofdman" was?

Herman ten (of van den) Goeye stamde uit een oud geslacht, dat reeds vroeg schepenen aan de stad Zutphen had geleverd: een "Arnoldus" in het midden van de 14de eeuw en "Arnt" aan het begin van de 15de eeuw... Toch behoorden de Goeye's niet tot de stedelijke handelslieden, maar tot de aanzienlijken uit de omgeving van de stad, waarmee ze zich nauw verbonden voelden.

Hun wapenschild, dat naast een "halve vlucht" een half ankerkruis vertoont, wijst daarop. )<sup>1</sup> In 1436 bezweert en bezegelt een Herman ten Goeye met vele andere "knechte ende onderstaten des lants van Veluwen" het verbond tussen ridderschap en steden der vier kwartieren van Gelre.

)<sup>1</sup>Vlucht: een decoratief helmteken. Twee gespreide adelaarsvleugels versierden helm en dus ook het wapen van de familie.

En een Robert ten Goeye, waarschijnlijk zijn zoon, maar zeker de vader van eerder genoemde hoofdman, verschijnt in de jaren '60 van de 15de eeuw op het toneel van de Veluwe. Hij is gegoed in Voorst, in het bijzonder onder de buurtschap Gietel, waar hij het "Meyerinck" en andere leengoederen van de abdij van Prüm bezit. Hij treedt er op als gerechtsman en wordt herhaaldelijk vermeld in de overrentmeester-rekeningen van Zutphen.

De stad Zutphen en omgeving bevond zich in deze jaren in een toestand van oorlog. In 1457 was men begonnen met de bouw van de zware "Borgonientoren" (ze staat er nog) en in 1465 werd ook de Saltpoort tot een zware verdedigingstoren verbouwd. Het hertogdom Gelre bevindt zich dan ook midden in de worsteling met Bourgondië. De eerste periode van die strijd wordt afgesloten met de gedwongen huldiging en aanvaarding van Karel de Stoute als Landsheer.

Een ring van bolwerken en blokhuizen was om de stad opgetrokken "aan de Baecker brug ten zuiden van de stad, aan de Emperbrugge en aan de Keyffdijsch", beide aan de Veluwse kant van de IJssel. Dit waren zware, omgrachte, houten versterkingen met hamei en "tochtbrug", die permanent bemand waren.

Ook de Nijenbeek had een bezetting; stroom en molens werden bewaakt en op de toegangswegen werden "zonnebloemen" gehangen.

Daarbij komt nog, dat een gedeelte van (of de gehele) de weerbare burgerij onder aanvoering van twee schepen als "hoiftheren" vele malen per jaar met de huurtroepen en de stedelijke en St.-Anthonis-schutters ter "heervaert" togen, hetgeen een zware belasting voor de economie van de stad betekende.

In dit gebeuren speelt nu ook Robert ten Goeye een rol, vooral in de jaren 1466 en 1468. Hoewel nergens in de stedelijke bronnen als zodanig genoemd, was hij waarschijnlijk pender



of schout van Voorst.

De stadsboden brengen hem vele malen brieven en treffen hem soms in Twello, Wilp, Noord-Empe of Terwolde, soms op het huis "De Poll" onder Voorst en enkele malen ook "in dat bolwerck an die Doervoert". De laatste maal, op 30 september 1468, komt de boodschapper te laat: "op denselven dach doe hi gegraven wart"....

Zekerheid omtrent het ontstaan van dat bolwerk "an die Doerfaert" geven de stedelijke rekeningen van Zutphen niet. Maar men mag aannemen, dat de versterking op last van de stad was opgetrokken, omdat ze ook het gezag hierover voerde. De eerste vermelding dateert van 1467 en ze moet toen al bestaan hebben.

Van 1473 tot 1477, onder het bewind van Karel de Stoute, is er even rust in deze streken, maar onmiddellijk na de dood van de Bourgondier breken de vijandelijkheden weer los.

Zutphen is in de volgende vier jaren een centrum van verzet; de Graafschap erkent Hendrik van Swartzburg, bisschop van Munster, als pandheer en beschermer, maar hij kan geen hulp geven.

De Veluwe steden en edelen steunen de wettige landsheer, de jonge hertog Karel. En wanneer in 1478 Arnhem door de heer van Egmond weer voor Bourgondië bezet wordt, wijken de heer Wijnaut van Arnhem en zijn medestanders uit naar de Veluwe en naar Zutphen.

De versterking aan die Doerfaert is in deze dagen een belangrijk steunpunt voor de nationale partij. Blijkens de overrentmeester-rekeningen van Zutphen is er een intensief contact met het bolwerk.

Bevelhebber is daar nu Herman van de Goey Robertszoon, ponder of schout van Voorst. Ook "Goessen die Heyden", lid van een in Voorst geëerd geslacht, verblijft er af en toe.

De bezetting van het "Bolwerck" behoort vanuit Zutphen bevoorraad en bewapend te worden.

Dat blijkt uit brieven van de hoofdman aan de heer Wijnaut in Hattem en de stad Zutphen, waarin hij klaagt zakken meel bij de molenaars in de omgeving in beslag te hebben genomen en de knechten "betalt wilden weesen ende ick lijder van mi selven des geen macht en heb te betalen".

Voor al in de jaren 1479 en 1480 "op die tijt doe men voir Waegenongen toich" om te trachten het beleg voor die stad te breken is "het bloickhuess in die Doirfairt" een overslagplaats van levensmiddelen en wapens.

Er was voor de Zutphenaren een belangrijke reden om hun "heervarten" tegen de omsingeling van Wageningen te richten, want een belangrijk contingent Zutphenaren behoorde tot de verdedigers der stad. In 1479 trekken alle weerbare mannen en in 1480 trekt de helft van de weerbare bevolking ter heervart om Wageningen te ontzetten. Het mocht echter niet baten: Heer Wijnaut en de Veluwse steden knoopten onderhandelingen aan met de Bourgondiërs. Zutphen is het oneens met deze handelwijze: "welke dedinge ons seer swaer bevelt ende nyet en behaecht. Ende wilt u nyet verthien (laten varen) ende nyet verlaeren geven".

Op 8 aug. 1480 wordt Wageningen overgegeven.

In januari 1480 is de Doervaert voor het laatst in het nieuws als Herman den Goey, "schout te Upvoirst, op die Doirfoirt sijnde" gewaarschuwd wordt door de ritmeester Derick van Ryntlo en andere legeraanvoerders, dat Arnhem een aanval op de sterkte beraamde. Tegelijkertijd delen zij hem mee, dat ook zij noodgedwongen een bestand met de Bourgondische partij hadden gesloten. In juli van dat zelfde jaar volgen de laatst overgeblevenen: het land van Zutphen, de steden Hattem en Elburg, heer Wijnaut van Arnhem e.a., waaronder "balongen van Arnhem". Ook Herman then Goye onderwerpt zich aan Maximiliaan en Maria van Bourgondië.



Daarmee is blijkbaar ook de rol van het blok-huis in Doervaert uitgespeeld. Ook als hertog Karel de strijd met de Bourgondiër weer aanbindt en Herman then Goeye in dienst van de hertog optreedt als onderdorst en dorst van "Veluwen" (in 1508 en 1509), wordt de Doervaert niet meer genoemd.

Uit al deze gegevens blijkt dat de Doervaert aan een belangrijke verkeersweg moet hebben gelegen. Bekijken we nu het kaartje op de omslag van de Kronyck (Zie ook omslag "de Marke", red.) dan vinden we de Doervaert, daar waar nu Klarenbeek ligt, tussen "Het Elsbos" (Beekbergewoud, red.) en het Loenerveen, aan de weg die van Deventer via Loenen en Terlet naar Arnhem loopt. Het gaat dus om de grote handelsweg, die van Deventer e.a. noordelijke steden over de Veluwe naar het zuiden voerde.

Oude, 16de eeuwse kaarten plaatsen soms de naam Doerfoirt bij een beek in de buurt van Beekbergen. Bedoeld wordt dan de Beekbergse Beek. Een veel aannemelijker oplossing geeft de kaart van Nicolaas van Geelkerken (1639), welke de Doervaert plaatst bij de kruising van de noord-zuid-handelsroute met de Beekbergse Beek.

Stellig moet de Doervaert een voorde (een doorwaadbare plaats) in de oude loop van de beek zijn geweest. Dat deze voorde een strategisch punt moet zijn geweest in de Gelders-Bourgondische oorlog is duidelijk.

Al blijkt de versterking na deze roerige tijden verdwenen te zijn, de naam Doervaert is blijven bestaan. Ook in latere archiefbronnen wordt de plaats als belangrijk verkeersknooppunt nog herhaaldelijk genoemd. In het begin der 17de eeuw blijkt de weg er zo slecht, dat hij bijna onbruikbaar is. Het Hof klaagt daarover in Brieven aan de schout van Apeldoorn (1612) en aan de landdrost van Veluwe (in 1629).

In een brief (jan. 1629) schrijft het Hof te Arnhem aan de dorst "Sweder van Apeldoorn"

over de abominabele toestand van de "wech ofte deurvaert tusschen Deventer ende dese stat in 't Scholtampt van Apeldoorn", die te voet niet te gebruiken is "of die luiden moeten sich van hoesen ende schoenen ontbloeten".

De drost antwoordt, dat het herstel van de weg, zodat die te voet en met paard en wagen kan worden gebruikt, zal moeten wachten totdat de winter voorbij is.

Vermeldingen uit de 18de eeuw bevestigen dat de Doervaert gelegen is binnen de palen van de heerlijkheid Het Loo en het scholtampt Apeldoorn. Er staat dan een herberg, mogelijk "De Zweep", aan de kruising ("de weert aen den Deurvaert"). Jan van Till ontvangt ten laste van het schoutambt Apeldoorn in 1718 betaling voor te zijnen huize gemaakte verteringen.

De voorde blijkt omstreeks 1740 door een brug te zijn vervangen, waarvoor in 1743 en latere jaren kosten tot herstel worden gemaakt. Men kan gevoeglijk aannemen, dat de brug van 1733 dateert. In dat jaar namelijk, op 26 maart, werd aan Teunis Jansen Pluim vergunning verleend een kopermolen (later de molen van Krepel) te stichten op de Beekbergerbeek, waarvoor de loop aanzienlijk gewijzigd werd. De oude bedding moet men iets zuidelijker zoeken: het "Verloren Beekje". Dus ook de voorde zal iets ten zuiden van de tegenwoordige brug in de weg naar Loenen gezocht moeten worden. Men zal er echter niets dan de "naam" vinden, want nog steeds heet de omgeving van de brug "de doorvaart"!

De noordwaarts voerende weg werd door het ampt Voorst onderhouden: de schout Cornelis van Haastenburg beurt in 1738 een bedrag van f90,- "voor zijn bemoeiingen met het maken van de weg door het Gietelse Veld naar de Deurvaart".

---



Wie vroeger de kanaaldijk - tussen Bruggelerbrug en Veldwegbrug - passeerde, kon in de buurt van de eerstgenoemde kanaalovergang een bescheiden buitenplaats zien liggen. Vanaf de nogal hoog gelegen dijk léék het aangrenzend land een laag maaiveld te hebben. Men zag een opgaand bos met een zeer gemengde beplanting. Wat verspreide bomen, boomgroepjes en zelfs enkele vijvers met kleine eilandjes stoffeerden verder het landschap.

Achter een ijzeren hek, waarin met gesmede sierletters het woord "Idylle" was aangebracht, stond een klein, houten huis. Het stond op palen en het was bijna helemaal wit geverfd. Verder waren er enkele optrekjes, waarschijnlijk in gebruik als schuur en veestalletje. De bewoner had namelijk enkele ezels, die vrij op het erf en in de bosjes rondliepen. Vandaar dat men ook wel sprak van de "ezelsbosjes"....

Velen vonden het een somber en geheimzinnig buitenplaatsje en eigenlijk wist maar een enkeling iets van de mensen, die er woonden. De naam "Winkler Prins" werd wel genoemd, maar wie wàs hij?

Sommigen brachten de naam in verband met "de maker van een soort woordenboekje...." Menig-een had dus de klok horen luiden....

En zoals dat doorgaans gebeurt, gingen allerlei sterke en "sensatie"-verhalen de ronde doen. In of nabij de ezelsbosjes zou lang geleden iemand vermoord zijn. Griezilverhalen, die waarschijnlijk niets met feiten en alles met fantasie te maken hebben.

We beperken ons tot de feiten, die boven water kwamen na intensief speurwerk van de heer J. Noorlandt (student Ned. letteren, Apeldoorn). Van de familie Winkler Prins e.a. ontving dhr. Noorlandt documentatie- en informatiemateriaal. In dit artikel proberen we een biografie te geven van Jacob Winkler Prins.



Jacob Winkler  
Prins.

Geb. te  
Tjalleberd,  
1849.

Zoon van de  
bekende ds.  
Anthony  
Winkler Prins.



Marie Frackers

huwde in 1873  
Jacob Winkler  
Prins.

Ze overleed  
in 1901 en  
werd in  
Beekbergen  
begraven.



Wie was deze Jacob en waren zijn activiteiten op het gebied van kunst en letterkunde een diepgaande studie waard?

Jacob was een van de zoons van ds. Anthony Winkler Prins, Doopsgezind predikant in het dorpje Tjalleberd bij Heerenveen. Anthony Winkler Prins werd te Voorst op de Veluwe, in 1817, geboren. Hij werd vooral bekend door zijn redacteurschap van de naar hem genoemde Winkler Prins encyclopedie, waarvan hij de beide eerste drukken verzorgde. Hij was, behalve theoloog, ook letterkundige en studeerde ook wis- en natuurkunde. Hij overleed in 1908 te Voorburg.

Zijn zoon Jacob werd op 5 febr. 1849 te Tjalleberd geboren en bracht een groot deel van zijn jeugd door in Veendam, waar zijn vader predikant was. Hij bezocht de "Latijnse school" in Winschoten. Als hij 19 jaar oud is, begint hij met de studie klassieke letteren. Na 2 jaar beëindigt hij deze studie en houdt zich dan bezig met schrijven en schilderen. Hij woont dan enige tijd in Parijs. Zijn eerste roman verschijnt in 1871.

Van Parijs gaat hij naar Engeland en geeft er les aan de kostschool van Ockbrook bij Derby. Maar ook van het leraarschap heeft Jacob spoedig genoeg.

In 1873 besluit hij naar Nederland terug te keren en zich in Apeldoorn te vestigen. Hij noemt zich "letterkundige". Hij is 24 jaar en denkt aan trouwen. Als levenspartner koos hij de 36 jaar oude Marie Frackers, dochter van een hoge officier. Deze Marie Frackers had op 15 augustus 1873 haar school voor lager en uitgebreid lager onderwijs voor meisjes in Apeldoorn geopend. T.b.v. het onderwijs in de Franse taal werkte mej. Frackers enige tijd met een secondante, die het Frans goed beheerste. Het was min of meer een "particuliere" school met - mogelijk - geldelijke steun van de gemeente. De a.s. schoonvader, de kolonel, was fel gekant

tegen het huwelijk. Zijn dochter was te "goed" en Jacobs inkomen te bescheiden. Van de opbrengst van enkele uitgegeven boekjes zou een gezin niet kunnen leven, meende hij. Ondanks de hooglopende ruzie, werd het huwelijk in december 1873 in Apeldoorn voltrokken. Uiteraard was de vader van de bruid er niet bij! Uit het huwelijk werden geen kinderen geboren. Omdat Jacob maar weinig "inbracht" moest Marie de kost verdienen met haar particuliere schooltje. Ze was 12 jaar ouder dan haar man. Gedurende de eerste huwelijksjaren woonden ze in Apeldoorn; dat was van 1873 tot 1892.

Jacob kocht in de buurt van het kanaal bij Beekbergen enkele percelen grond, hoofdzakelijk arme heidegrond en afkomstig van de Lierdermarke. Waarschijnlijk heeft hij er slechts weinig voor hoeven betalen.

Dan begint het ontginningswerk. Jacob schrijft daar als volgt over:

"Ja ik heb er een kleine 20.000 boompjes geplant in een tijdsbestek van 6 jaar. Ze ontwikkelden zich erg naar mijn zin. Het is eigenlijk min of meer een proef met boomteelt op onbemeste, slechts éénmaal omgespitte veldgrond. Aanvankelijk stond hier heide op. Ik pootte er naaldbomen en loofbomen door elkaar. De Oostenrijkse den en de Amerikaanse eik deden het 't beste. De Douglasden en de Weymouthden veel minder. In deze harde en nog weinig losgemaakte grond (want er was niet gediépsspit) wil de inlandse eik zich niet welig ontwikkelen. Ook zaaide ik dennenzaad uit van fijne dennen, maar de laagste zijn na 6 jaar nog geen halve meter hoog. De grond zal wel te vast geweest zijn.

De grove den doet het beter, die stelt nu eenmaal geen hoge eisen aan de bodem. De beuk groeit wel, maar niet erg fleurig. Deze boomsoort wil beslist zware grond, zoals leem- of lössgronden e.d. Op het hogergelegen midden pad stonden de larixen of lorken heel



welig. Ook groeiden er tal van mooie veldbloemen en telkens maakte ik daarvan een boeket voor mijn prieeltje. Zo'n boeket bestond dan wel uit 40 verschillende soorten bloemen en planten.

Ik had ook een vrij grote vijver laten graven en daarin enkele eilandjes uitgespaard. Op een van die eilandjes zonder vaste bodem plantte ik een denneboom. Het was er een van een veredelde blauwnaaldige soort, maar de boom had toch geen schik en begon al heel snel geel te verkleuren. Op het tweede eilandje ging het beter. Dit was 30 meter lang en er stonden enkele coniferen op, ja, zelfs cypresen. Alles zo maar in het witte zand en onbemest. Toch weelderig aan de groei. Het zand blijft altijd vochtig, zelfs in heel droge tijden.

Het is misschien wel een bijzonder soort zand, waar men ook kalkzandsteen van zou kunnen maken. Er wordt beweerd dat er hier in de buurt aan het kanaal zo'n steenfabriek zal komen.."

(Inderdaad: enige tijd later, in 1906, werd de nu nog in bedrijf zijnde steenfabriek "Alba" gesticht door Lijphart).

Omdat Jacob en zijn vrouw ook op het landgoedje "Idylle" willen gaan wonen, laten ze er een houten huisje bouwen van bescheiden afmetingen.

Jacob was een merkwaardig man, waarschijnlijk erg impulsief en onrustig van natuur. Terwijl zijn vrouw in Apeldoorn voor de klas de kost verdiende, zwierf Jacob in z'n eentje over de Veluwe. Hij schilderde wat, mijmerde en genoot van "Het Wilt en Bijster Land van Veluwen". Buurtbewoners vonden het maar eng, dat hij bij nacht en ontij overal rondddwaalde.

Hij legde zijn indrukken en gevoelens vast in een geschrift, dat hij de "Apeldoornse Causerie" noemde. We lezen daarin over het Kootwijkerzand, het Kootwijkse kerktorentje, de Soerense bosrand, de Garderense molen en de oude beuken

van Hoog Buurloo.

Het "ravijn" bij de halte-Assel (waardoor in die tijd de spoorlijn werd aangelegd) scheen hem bijzonder te boeien. Niet enkel de enorme zandverplaatsing en het maken van de schuine taluds, maar vooral ook het geweld van het neerstromende water bij zware buien. Het leek een "Zwitserse bergstroom".

Ook de plantengroei boeide hem, m.n. de feestelijk bloeiende brem.

Erg graag vertoefde Jacob in Hoog Buurloo in de buurt van de bemoste schaapskooien. Zijn voorliefde voor een zwerversbestaan blijkt uit dit citaat:

"Ik had mij in een schuurtje in Hoog Buurloo een nachtverblijf getimmerd; de reten dichtgespijkerd met repen schildersdoek en ik lag soms in mijn hangmat halve nachten lang naar de nachtegalen te luisteren!"

In zijn gezelschap bevonden zich marskramers, zelfs beroeps-zwervers, die de nacht ook in zo'n oude vervallen schuur doorbrachten.

Jacob was getuige van het schaapscheren en het daaraan voorafgaande wassen van de dieren in een van de zg. "flessen" (heidemeertjes of vennen). Zo vertoefde hij in Hoenderloo, in Garderen en bij de Uddelerschans. Soms zat hij vanaf 10 uur in de morgen tot 6 uur bij het Uddelermeer te schilderen. Dan liep hij weer terug naar Apeldoorn; zo'n wandeling vergde een uur of drie.

In zijn "causerie" heeft hij het ook over de directe omgeving van zijn woonplaats: b.v. "Het Wilse territoir en de Asselseweg". Hij heeft het Orderbos zien branden. Enige tijd voor de brand was hij nog met de boswachter in het bos geweest om te zoeken naar "tumuli-oudheden" (tumuli = grafheuvels). Men vertelde hem dat het gehele "territoir" van het Orderbos (tot aan de Loolaan-kerk) één grote Germaanse begraafplaats moet zijn geweest. (Vond-



sten: oudheidkundig museum, Leiden). Het gebied om en bij het Orderbos wordt door-  
kruist door allerlei diep "ingesneden" zand-  
wegen en op een plaats kan men nog de resten  
zien van een oude Germaanse wal. Hij rept van  
een boerderij-herberg, "Het Berghuis", waar hij  
vertoefde en van een brei- en lucifersfabriek  
te Apeldoorn.

Vanaf hoge punten zag hij de kerktorens van  
Zutphen en Deventer in de verte en - dicht-  
bij - die van Beekbergen en "Duivenvoorde".  
Hij noemt de Galgenberg, de Haasberg en het  
Waltersbergje met name. Laatstgenoemd heuvel-  
tje was niet hoog: er was dus weinig verge-  
zicht. Het is genoemd naar de bekende Apeldoorn-  
se arts Walter, die veel bezittingen in en bij  
het dorp had.

Als Jacob van Apeldoorn naar Beekbergen liep,  
passeerde hij enkele heidevelden t.w. het Hof-  
veld en het Hattemseveld. Soms legde hij wel  
eens aan bij het "Museum Vaal" of nam hij een  
kijkje bij de firma Hasselbach en Metz op de  
forellenkwekerij "Zwaanspreng". Ook noemt hij  
kwekerij "Wedekind", waarvan hij wellicht plant-  
soen had betrokken voor zijn tuin en park.

Wat zijn museumbezoek aan Vaal betreft: hij was  
nogal geïmponeerd door "de biljartende kikkers,

de vlinders, de opgezette vossen, marters  
e.d." De vogelsoorten, die indruk op hem  
maakten waren vooral de spechten en ijsvogel-  
tjes. Laatstgenoemde vogeltjes werden gescho-  
ten op de terreinen van de viskwekerij, want  
men achtte ze schadelijk voor de visteelt. Het-  
zelfde gold voor de reigers. Jacob was min of  
meer bevriend met de heer Hasselbach; hij  
schrijft, dat hij samen met deze zalm- en fo-  
rellenkweker over het unieke weggetje tussen  
de beide beken wandelde.

Deze summiere weergave van enkele onderwerpen  
uit de Apeldoornse causerieën heeft ten doel  
de lezer duidelijk te maken hoe grondig de  
schrijver de omgeving had verkend. (En dan

moet er wel "zwerversbloed" door je aderen vloeien!).

Oppervlakkig bezien, krijgt men de indruk dat de echtelieden Winkler Prins voor en op zichzelf leefden. Op 13 november 1901 kwam er echter een totale kentering in Jacobs manier van leven. Op die dag overleed Marie plotseling. Dat gebeuren maakte een abrupt eind aan zijn verblijf in Beekbergen; hij vertrok naar zijn oude vader in Voorburg. Marie werd slechts 64 jaar oud en werd op de begraafplaats aan de Koningsweg in Beekbergen ter ruste gelegd. De grafzerk met het epitaaf is thans nog zonder moeite te vinden. Om nog eens te onderstrepen dat Jacob een zeer impulsief man was: er wordt verteld, dat hij zijn "Idylle" zo plotseling verliet, dat zijn half opgegeten boterham op tafel bleef liggen.

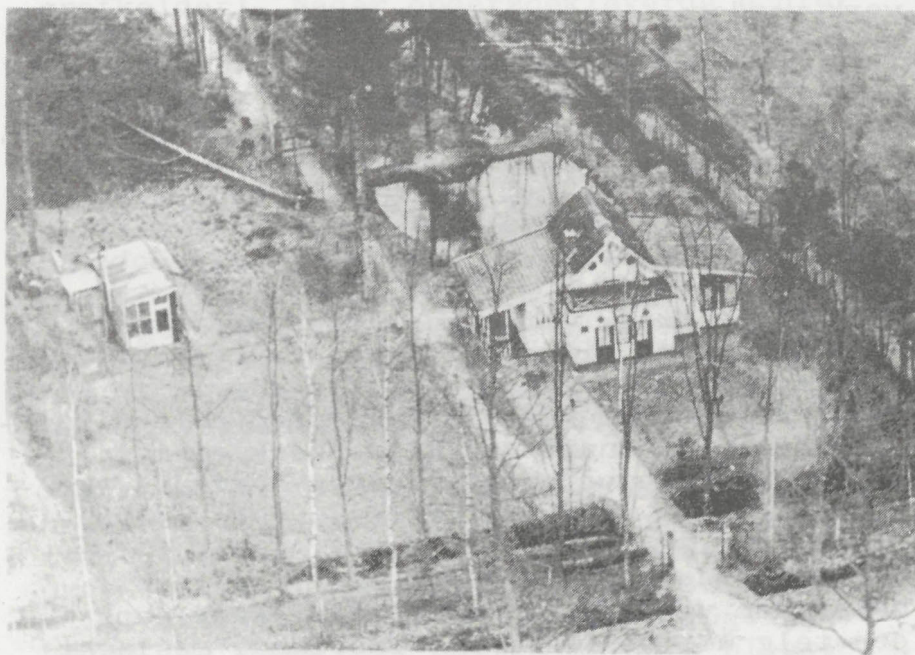
In 1904 ging hij naar de wereldtentoonstelling in St. Louis, in de U.S.A., als verslaggever t.b.v. Nederlandse bladen. Toen hij terug wilde naar zijn vaderland bleek hij onvoldoende geld te hebben voor de bootreis. Om de overtocht te kunnen betalen, werkte hij als stokersknecht op het Engelse stoomschip Saint Andrew. Midden op de oceaan kreeg hij hooglopende ruzie met een collega/stokersknecht, die zeer behendig bleek in het omgaan met een mes. Jacob verloor het gevecht en de kapitein gaf hem een waardig zeemansgraf. In Nederland heeft men aan dat tragisch gebeuren geen ruchtbaarheid willen geven. Vandaar dat Jacob Winkler Prins nog steeds niet is "uitgeschreven" uit de burgerlijke stand. "Officieel" is hij dus nu 133 jaar oud.... De heer Noorlandt heeft moeite gedaan om het logboek van het Engelse stoomschip in handen te krijgen, helaas zonder resultaat. Jacob Winkler Prins' levenseinde, slechts 55 jaar oud werd hij, was een triest gebeuren. "Een eik is mij meer waard dan een mens...", schreef hij eens. Had hij in onze tijd geleefd hij zou ongetwijfeld te vinden zijn geweest in





Hendrik Boks met  
zijn werkgever,  
dr. Vincent  
Winkler Prins  
op "Idylle".

Onder: In het  
witte huisje  
woonde Jacob  
Winkler Prins  
een tiental ja-  
ren.  
Een deel van de  
vijver is zicht-  
baar op deze  
foto, de vijver  
met de "eiland-  
jes".



de gelederen van de milieu-beschermers. Een vraag die voor de hand ligt: hoe ging het verder met zijn Beekbergense bezit? Wie "ontfermde" zich daarover? Bekend is, dat de in Rotterdam woonachtige broer van Jacob, een arts, het beheer van "Idylle" op zich nam. Hoogst waarschijnlijk was hij de eigenaar van dit stukje levenswerk van zijn broer geworden. Dokter Vincent Winkler Prins verbleef met zijn familie op bepaalde tijden op "Idylle" en had het toezicht gedurende zijn afwezigheid opgedragen aan een tuinman-beheerder. Dat was Hendrik Boks, geboren in 1873 en woonachtig aan het kanaal nabij de Veldwegbrug. Behalve Boks hebben ook andere "Beekbergers" bij Winkler Prins gewerkt; we hoorden de namen van o.m. Hendrik Gorsseling en diens broer. Wellicht hebben er meer mensen geholpen bij het aanleggen en onderhouden van de bosjes, het park en de tuin, maar dat waren dan meer "losse" krachten, die voor korte of langer tijd er wat werk vonden.

Toen Rijkswaterstaat er in de jaren zestig op uit was gronden aan te kopen voor de aanleg van de E-8, ontkwam het landgoed daar niet aan. Zo kwam, enige jaren later, de grote snelweg over een deel van het landgoed "Idylle" te liggen. Dat betekende voor de familie Winkler Prins het afscheid van dit deel van Jacobs nalatenschap.

Het houten huis, dat in de loop der jaren door de dokter uitgebreid was, kwam onder de slopershamer en wat eens bos was is nu boerenland. Het monumentale hek siert nu een tuincentrum in de buurt van Klarenbeek en men bouwde een nieuwe bungalow even terzijde van de plek, waar eens het witte huis op palen stond.

Wie thans de kanaaldijk passeert zal niets herkennen van Idylle, de plaats, waar eens een telg uit een befaamd Nederlands geslacht zowel met hoofd- als handarbeid een stukje



van Beekbergens geschiedenis schreef....

Maart 1982,  
Beekbergen.

G.B. Wolters.

#### DE KERK VAN HALL

Sinds enkele maanden is men bezig het interieur van de Hallse kerk te restaureren. Met toestemming van het R.O.B. hebben enige leden van de Marke o.l.v. de heer H.F. Blom van de Archeologische Werkgroep Nederland (afd. Zuid-Veluwe en Oost-Nederland) een onderzoek kunnen instellen naar eventueel aanwezige resten van oude funderingen e.d.

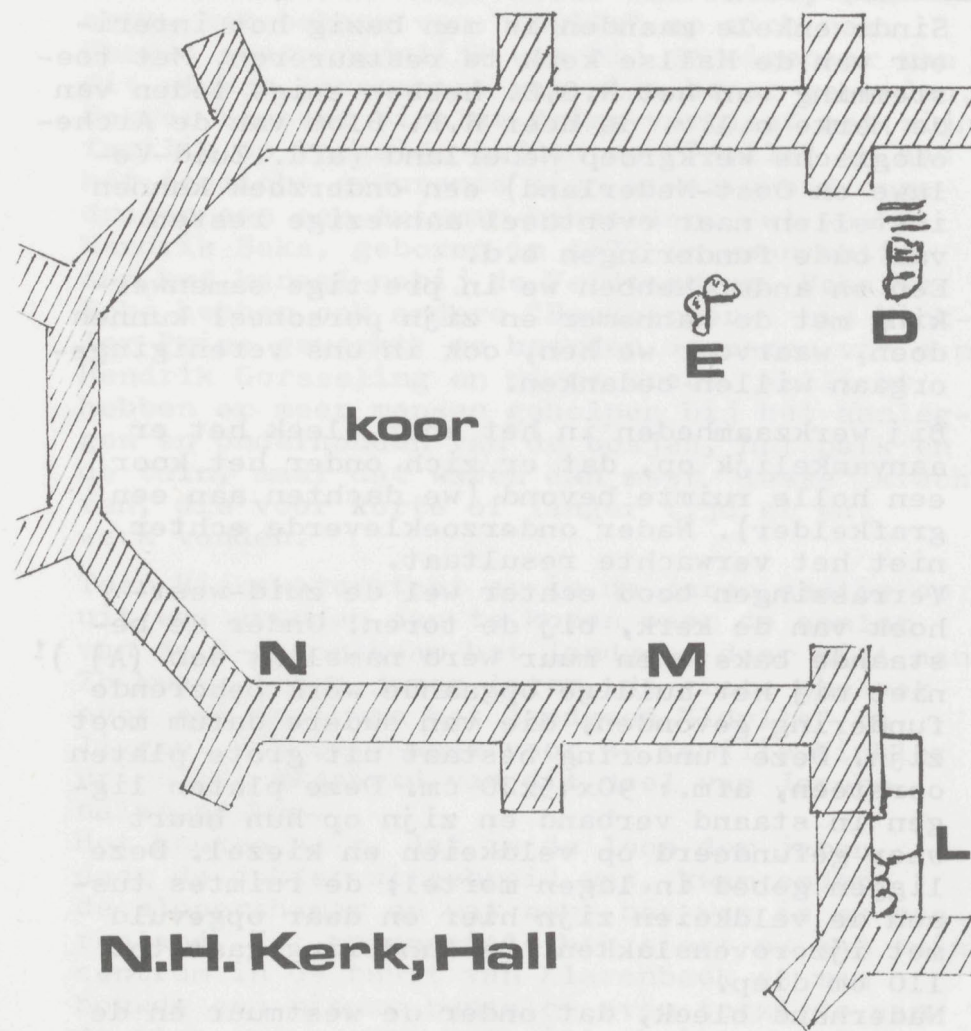
Een en ander hebben we in prettige samenwerking met de aannemer en zijn personeel kunnen doen, waarvoor we hen, ook in ons verenigingsorgaan willen bedanken.

Bij werkzaamheden in het koor, leek het er aanvankelijk op, dat er zich onder het koor een holle ruimte bevond (we dachten aan een grafkelder). Nader onderzoekleverde echter niet het verwachte resultaat.

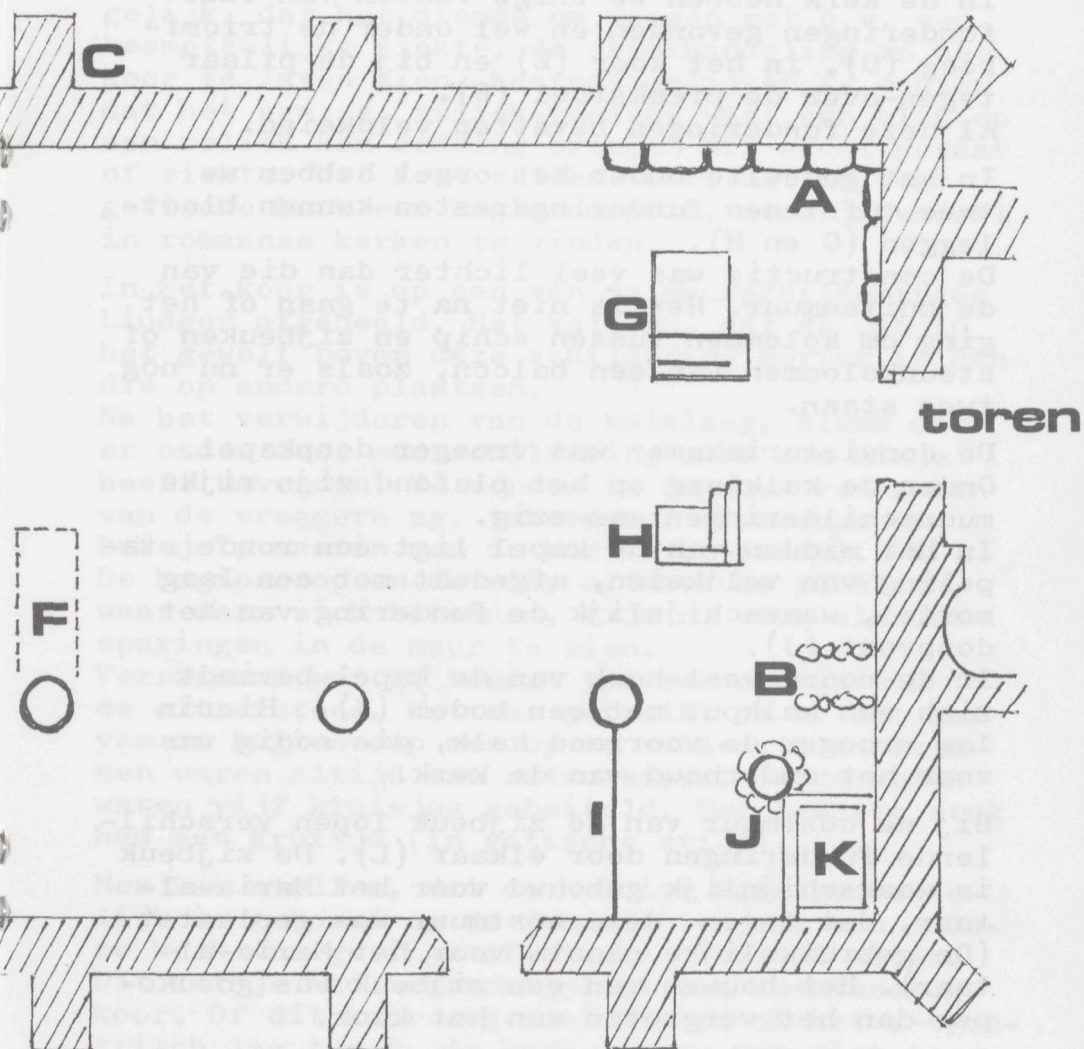
Verrassingen bood echter wel de zuid-westhoek van de kerk, bij de toren. Onder de bestaande bakstenen muur werd namelijk een (A) )<sup>1</sup> niet bij het huidige opgaande werk behorende fundering gevonden, die van oudere datum moet zijn. Deze fundering bestaat uit grote platen oersteen, afm.: 90x45x20 cm. Deze platen liggen in staand verband en zijn op hun beurt weer gefundeerd op veldkeien en kiezel. Deze liggen gebed in lagen mortel; de ruimtes tussen de veldkeien zijn hier en daar opgevuld met ijzerovenslakken. De fundering gaat tot 110 cm diep.

Naderhand bleek, dat onder de westmuur en de houten scheidingswand tussen kerk en consistorie een zelfde fundering aanwezig is. (B) Omdat het middengedeelte van de vloer intact blijft, waren we beperkt in onze mogelijkheden. Na onderzoek buiten de kerk bleek,

)<sup>1</sup> Zie schets pg 22/23.



**N.H. Kerk, Hall**





dat deze oude fundering aan de zuidmuur doorloopt tot aan de steunbeer achter de preekstoel (C) Verderop heeft de muur een eigen bakstenen fundering.

In de kerk hebben we enige resten van oude funderingen gevonden en wel onder de triomfboog (D), in het koor (E) en bij de pilaar tegen-over de preekstoel (F).

Al deze funderingen bevatten veldkeien.

In het gedeelte onder het orgel hebben we twee tufstenen funderingsresten kunnen blootleggen (G en H).

De constructie was veel lichter dan die van de buitenmuur. Het is niet na te gaan of het ging om kolommen tussen schip en zijbeuken of steunkolommen van een balcon, zoals er nu nog twee staan.

De consistoriekamer was vroeger doopkapel. Onder de kalklaag op het plafond zijn rijke muurschilderingen aanwezig.

In het midden van de kapel ligt een ronde stapeling van veldkeien, afgedekt met een laag mortel, waarschijnlijk de fundering van het doopvont (J).

In de noord-west-hoek van de kapel bevindt zich een kalkput met een bodem (K). Hierin lag vroeger de voorraad kalk, die nodig was voor het onderhoud van de kerk.

Bij de oostmuur van de zijbeuk lopen verschillende funderingen door elkaar (L). De zijbeuk is waarschijnlijk gebouwd voor het Maria-altaar, dat tegen deze oostmuur was geplaatst. (De gebruikelijke plaats voor het Maria-altaar). Het bouwen van een zijbeuk was goedkoper dan het vergroten van het koor.

Tijdens de restauratie werd de onderkant van de muren van de oude cementlaag ontdaan, waarbij interessante gedeelten te voorschijn kwamen. In de noordmuur van het koor bevindt zich

een dichtgemetselde hagioscoop (M). Dat is een smal, laaggeplaatst venstertje, waardoor men van buiten de kerk een blik op het altaar en koor kon werpen. Over de bedoeling van zo'n venstertje verschilt men van mening. Het is mogelijk, dat het diende om mensen met b.v. een besmettelijke ziekte, de offerhandeling in het koor te laten zien. Waarschijnlijker is echter dat het een zg. reliek-venster was: een blik op een reliek kon redding brengen bij acuut gevaar of ziekte. Het komt zelden voor, dat in een gotische kerk een hagioscoop is, ze zijn vooral in romaanse kerken te vinden.

In het koor is op een van de muurschilderingen Liudger afgebeeld. Het valt op, dat de rib in het gewelf boven deze schildering korter is dan die op andere plaatsen.

Na het verwijderen van de kalklaag, bleek dat er onder deze muurschildering zich een nisje heeft bevonden. We vonden in de muur restanten van de vroegere zg. tabernakel ("sacraments-huisje", waarin men de hostie bewaarde). (N) De hagioscoop en de nis, althans de plaatsen, waar deze zich bevonden, zijn nu weer als uitsparingen in de muur te zien.

Verrassend was de vondst van een stukje van de altaarsteen. Het was gebruikt om er het gat van de hagioscoop mee op te vullen. Altaarstenen waren altijd van natuursteen. In de steen waren vijf kruisjes gebeiteld. Het bewuste stuk had één kruisje (in gotische stijl).

Men kan stellen, dat de huidige kerk gedeeltelijk is gebouwd op de fundamenteën van een oudere kerk van geringe afmeting: 8 bij 12 meter. Dit kerkje had waarschijnlijk een rechthoekig koor. Of dit koor erg smal was en of het a-symmetrisch lag t.o.v. de kerk, is nu nog niet te zeggen. De betekenis van beide funderingsresten binnen het schip aan de westzijde is ook nog niet duidelijk. Daartoe zou nader onderzoek in het middengedeelte en aan de buitenkant moeten plaatsvinden. Misschien kan dan blijken of er,



net als in de kerk van Zelhem, nog oudere sporen van een vroegere - houten - kerk aanwezig zijn.

Eerbeek, april 1982.

Ben Derksen.



De kerk van Hall.

De kerk is getekend door W. Moll. (1863).

- - - - -

Als U over iets uw zegje kunt doen,  
klim dan eens in de pen.  
Het verenigingsblad "De Marke" verzekert  
U een breed "forum".

Nu wij - na de recente onderzoeken in de kerk van Hall - tot de conclusie zijn gekomen dat er vòòr de huidige gotische kerk op die plaats een romaanse kerk heeft gestaan, is het interessant om op de de vraag, gesteld in het opschrift, in te gaan. Immers de geschreven bronnen geven hierover geen uitsluitel.

Een korte levensbeschrijving van Liudger: Liudger werd in 742 geboren in de buurt van Utrecht. Hij stamde uit een aanzienlijk geslacht. Na Willibrord is hij een der belangrijkste zendingsarbeiders in onze streken geweest. Hij zette het werk van Lebuinus en Bonifatius voort.

Vanaf zijn twaalfde jaar kreeg hij les van de leider van de domschool te Utrecht, abt Gregorius. In 767 vertrok hij naar York voor verder onderwijs. Hier werd hij tot diaken gewijd. Hij onderging sterk de invloed van de Ierse kerk, wat zich o.m. uitte in een sterke belangstelling voor de Bijbel en een intensief contact met Rome.

In 772 keerde hij naar Nederland terug en werkte eerst aan de wederopbouw van de kerk in de IJsselgouw. Ook Groningen en Friesland behoorden tot zijn werkterrein.

In 777 ontving hij in Keulen van bisschop Ricolf zijn priesterwijding. In 784 kwamen de Friezen in opstand tegen de Franken. Liudger moest vluchten naar Utrecht, van waaruit hij naar Rome werd gezonden. Tijdens zijn verblijf in Italië bezocht hij ook de Montecassino, waar hij de kloosterregels van Benedictus bestudeerde. Ook verwierf hij er veel boeken, kerksieraden en relieken, die hij later bij zijn kerkstichtingen gebruikte.

Terug in Nederland in 787 ging hij eerst naar Groningen, maar werd in 792 door Karel de Grote belast met de geloofsverkondiging in West-Saksen. Hij verbleef toen veel op de Veluwe



en in de IJsselstreek. Blijkens de acten worden hem hier veel schenkingen gedaan. Een tijd lang koesterde hij plannen een klooster te stichten in Wichmond. Het kwam niet in Wichmond, maar werd te Werden gesticht. In 805 werd hij tot (eerste) bisschop van het nieuwe bisdom Munster gewijd. Op 26 maart van het jaar 809 overleed Liudger in Billerbeck, op 26 april van dat jaar werd hij in Werden begraven.

De kerk in Hall had "Sint Liudger" als patrocinium (een heiligen-naam wordt verbonden met een kerk).

Bij de wijding van een kerk wordt ze onder de bijzondere bescherming gesteld van de heilige, van wie relieken in het hoofdaltaar worden ingesloten.

Bij de eerste kerkstichtingen waren de patronica vaak "Christus (St Salvator)", Maria, Petrus of Paulus. De missionarissen kregen van de paus relieken mee, die ze gebruikten bij de kerkstichtingen.

Na de Karolingse tijd droegen de kerken vooral de namen van de stichters of van heiligen, die men in een streek vereerde. Het patrocinium kon ook veranderen. Een voorbeeld is de kerk te Wichmond. Deze was door Liudger aan "St Salvator gewijd. Later wijdde men deze kerk aan St Liudger. Na de kruistochten wijdt men ook kerken aan oosterse heiligen.

Op 29 juni 797 schonk Oodhelm aan de relikwieën van Sint Salvator te Wichmond het derde deel van zijn erfenis. Een hoeve te Oeken maakte deel uit van die erfenis en een bos in de buurt van de IJssel. De hoeve werd door een horige bewerkt. Een broer van Liudger, diaken Hildegimus, stelde deze acte op. Beiden ondertekenden. Oodhelm behield zelf vooralsnog het vruchtgebruik.

Opvallend is, dat de schenking gedaan wordt aan de relikwieën, dus niet aan de kerk te

Wichmond of aan Liudger! Men deed dit wel vaker. De schenkingen waren vaak bedoeld om het zieleheil van de schenker zeker te stellen.

Op 9 juni 799 schonk Oodhelm de rest van het erfdeel. Het vruchtgebruik bleef aan hem en zijn vrouw Theodlinda. )<sup>2</sup>

Het is zeer aannemelijk, dat deze hoeve het latere "Hof te Hall" is. Van dit hof verkreeg het klooster inkomsten: pachten, tijsen e.d. Het hof en de inkomsten komen enige keren voor in de klooster-rekeningen, het eerst in 1050. Liudger zou dan de kerk gebouwd hebben op de grond, die behoorde bij deze hoeve. De boerderij naast de kerk heet nu nog "De Groote Hof te Hall" en ze had vroeger stemrecht in de marken van Eerbeek en Hall.

De abt van Werden had het collatierecht van de kerk in Hall (d.i. het recht om de pastoor te benoemen).

Blijkens een aantekening op een acte uit 855, waarbij Folker goederen op de Veluwe aan het klooster Werden schonk, werden deze in 1492 verpand aan de abdij Abdinghof in Paderborn. Uitdrukkelijk wordt hierbij vermeld, dat het collatierecht van o.a. de Sint Liudgerus kerk te Hall aan de abt van Werden bleef! )<sup>3</sup>

De kerk zelf wordt het eerst vermeld in de rekeningen van Utrecht in 1395.

Voor de stelling dat Liudger de kerk in Hall gesticht heeft, pleiten mijns inziens:

1. De relatie van Hall met het door Liudger gestichte klooster Werden. Dit klooster lag buiten het bisdom Utrecht. Reeds in 1046 kreeg bisschop Bernolphus van Utrecht van koning Hendrik III o.m. het graafschap Hamaland, waartoe ook Hall en Eerbeek behoorden. Het is niet aannemelijk, dat men vanuit Werden na 1046 een kerk in een ander bisdom gesticht zou hebben. )<sup>4</sup>
2. Het collatierecht van de abt te Werden t.a.v. de Hallse kerk.



3. De Hof te Hall naast de kerk, waarvan het klooster Werden inkomsten verkreeg.
4. Zou de kerkstichting geen verband houden met deze schenkingen, dan lag het meer voor de hand, dat er een kerk in Eerbeek gesticht zou zijn. Eerbeek was ook toen al groter dan Hall. De enk was groter en de verhouding der stemgerechtigde erven in de mark was 8 (Hall) - 16 (Eerbeek) - 2 (Coldenhove).

Er zijn (nog) geen 'waterdichte' bewijzen te leveren. M.i. zijn er sterke aanwijzingen, dat de kerk in Hall door Liudger is gesticht.

Eerbeek.

Ben Derksen.

)1 Sloet - O.G.Z. no 17    )3 Sloet - O.G.Z. no 45  
 )2 Sloet - O.G.Z. no 18    )4 Sloet - O.G.Z. no 161  
 (O.G.Z.: Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen)

Literatuur:

- H.J. Kok: Proeve van een onderzoek van de Patrocinia in het middeleeuwse bisdom Utrecht.  
 A. van Berkum O.S.B.: Sint Ludger en zijn betrekkingen met Gelderland (Gelre deel LXII)  
 J.W. Oostveen e.p.: Velua Catholica, deel 1  
 H. Börsting e.a.: Sant Liudger, Gedenkschrift zum 1150 Todertage des Heiligen.

#### EN LANGS HET TUINPAD VAN MIJN VADER....

Met de "bekende" gemengde gevoelens zagen we het: unieke geveltjes en rietgedekte boerderijen maakten plaats voor "betonnen dozen". Van waaruit we zien, hoe het "bankstel staat bij Mien en haar dressoir met plastic rozen"... Nostalgie? Helemaal niet!

In Beekbergen wordt "Dorpstraat" gelukkig nog met één "s" geschreven, Van Dale en Winkler Prins ten spijt.... Maar de slopershamer bleef slechts een klein aantal panden bespaard: de pastorie, Vita Nuova en de tussen "nieuwbouw" ingeklemde kerk.

De heer M. Zegers neemt u op 4 en 5 juni a.s. nog even mee naar "het tuinpad". In zijn

donkere kamer ontstonden, als resultaat van talloze uren experimenteren, prachtige afdraken van unieke oude foto's en ansichten. Een belangrijke bijdrage aan de voorbereidingen leverden ook de heer G.B. Wolters en medewerkers van het hist. museum "Marialust". Ook Marialust zal binnenkort deze foto's exposeren.

Beekbergenaars, maar ook geïnteresseerden in de historie van de regio moeten deze foto-expositie gaan zien.

Enkele kenners van de geschiedenis, mevr. Ir. Frings-Huisman en de heer G.B. Wolters, zullen op vragen van bezoekers ingaan.

Beekbergen is een dorp met een rijke historie: Heerenhul, de kerk, de molens, het Beekbergerwoud, enz. Maar ook het recente verleden is beslist de moeite waard. Vandaar de aankondiging van "Langs het tuinpad van mijn vader..." in "de Marke".

U bent van harte welkom.

→ U krijgt gelegenheid u te informeren over de stand van zaken w.b. de plannen tot restauratie van de Ruitersmolen. De "Vrienden van de Ruitersmolen" zullen een beroep op u doen, de a.s. plaatsing van het waterrad financieel mogelijk (te helpen) maken.

"Langs het tuinpad van mijn vader....."

is te zien

op 4 juni van 19.00 - 22.00 uur

op 5 juni van 10.00 - 17.00 uur

in het Dorpshuis,  
Herman Coertsweg 3,  
Beekbergen.

Toegang vrij.

Beekbergen.

H. van Lohuizen.

("Langs het tuinpad van mijn vader" is georganiseerd onder auspiciën van "De Marke")



# LANGS HET TUINPAD VAN MIJN VADER.....



## Foto-expositie 'oud-Beekbergen'

Dorpshuis Beekbergen

vr. 4 juni : 19.00–22.00 uur

za. 5 juni : 10.00–17.00 uur

te Engelandersholt.

### Inleiding.

Tijdens de oorlog was ik o.m. ondergedoken op het landgoed van de familie Ooster op Brugge-  
len, gelegen tussen Ugchelen en Beekbergen.  
Dit landgoed is tegenwoordig eigendom van het  
Gelders Landschap.

Ik vond daar in de boekenkast een dissertatie  
van dr. Van Riemsdijk uit het jaar 1874. Dit  
boek heeft mij gestimuleerd wat meer informa-  
tie te verzamelen over een laat-middeleeuws  
hof van appèl, dat hier in Beekbergen was ge-  
vestigd.

### Locatie.

In het hoogste gedeelte van het "bos van  
dokter Ooster" (zoals wij het bos in Ugchelen  
noemen), tegenover het Lucas-Ziekenhuis,  
aan de zuidzijde van de E-8, staat een grote  
zwerfsteen met het woord "Herenhul" er op  
geschilderd. ("Hul" staat hier voor heuvel).

Dit moet de plaats zijn waar de Hoge Bank van  
het Veluwse Landgericht werd gespannen. )<sup>1</sup>  
Er is veel literatuur over deze Bank, de zg.  
"klaarboeken" zijn echter in het middelneder-  
lands geschreven.

Deze bank was overigens niet de oudste bank,  
waar een geding in hoger beroep kon dienen,  
althans niet op de Veluwe.

Er is een bron, die vermeldt, dat op de Ug-  
chelense berg een rechtbank moet zijn gespan-  
nen van nog ouder datum: begin dertiende  
eeuw.

Waarom zocht men voor een zo belangrijke bank

)<sup>1</sup>. Oorspronkelijk waren er vier banken (de  
vierschaar), waarop schout, schepenen, aankla-  
ger en aangeklaagde gezeten waren.

Om die banken was een "koord" gespannen, van-  
daar de uitdrukking: daar werd de bank gespan-  
nen. 33



een dergelijke zeer afgelegen en ongeschikte plaats? De keus schijnt te steunen op historische gronden, die zich "in de nacht der eeuwen verliezen".

Wel bekend is, dat de Germanen hun volksvergaderingen hielden op heuvels en in wouden. Men leest zelfs over heilige bossen, plaatsen, waar men o.m. vorsten huldigde.)<sup>1</sup>

Men vermoedt, dat er voor de komst van het Christendom een omheind altaar of een tempel heeft gestaan. Men spreekt van Urthunsula, de zuil van de godin Urth, godin van het lot: zij wees oordeel. (Geen archeologische vondsten!)

De naam "Engeland", resp. Engelandersholt kan verband houden met de in een charter van 801 genoemde "villa Englandi". Bruggelen (Braclog) behoorde toen aan, voor een deel althans, een klooster te Werden )<sup>2</sup>. Het kloosterarchief duidt op Saksische bewoners.

Dr Molhuijsen<sup>v</sup> dat de naam "Engeland" wijst op het verblijf van "Angelen" op de Veluwe. <sup>v</sup>meent Ze zouden hebben deelgenomen aan de verovering van Brittannië, waar al in 893 de namen Appledore, Barnefield, Epsom (Epse) en Darentree voorkomen. Andere historici en taalkundigen herleiden de naam tot eng (enk) - land, akkerland.)<sup>3</sup>

Een herberg, "Het Roode Hert", destijds aan het Engelandersholt gelegen, op de zg "Hertsweide", bij de ingang van het Spelderholt, was de vergaderplaats van de geërfden van de mark. In 1462 was de herberg versierd met het wapen van Arnhem. De naam "Het Roode Hert" komt nog voor op het huis van schilder Meyerink t.o. van de Hertsweide. )<sup>4</sup>

)<sup>1</sup> De politieke betekenis van die oude plaatsen bleef meestal ook gehandhaafd: de Gelderse hertogen lieten er zich door hun ridders huldigen.

)<sup>2</sup> In 801 werd een woud met die naam aangeduid.

Het rechtswezen en de gerichten op de Veluwe in de late middeleeuwen.

De Veluwe bevond zich - vergeleken met de andere delen van Gelderland - het meest in een toestand van afhankelijkheid van het gezag van de hertog van Gelre. Weliswaar oefende de bisschop van Utrecht aanvankelijk op de Veluwe alle wereldlijke macht uit, maar na de 14-de eeuw zien we een versterking van de politieke macht van de hertog. De leenband met de bisschop verdween. )5

Gemakkelijker dan elders had zich de vorstelijke oppermacht over het platteland van de Veluwe ontwikkeld. Hoge, onvruchtbare zandgronden, het ontbreken van geestelijke gestichten (abdijen, kloosters) van enige betekenis en het ontbreken van een welvarende bevolking, dit waren alle factoren die geen tegenwicht boden aan de groeiende macht van de vorst. De eigendomsrechten van de gronden lagen meestal bij de hertog of bij aanzienlijke buitenlandse gestichten, tot in Paderborn toe.

De bevolking was "horig" aan de vorst: deze had de oorspronkelijk volkomen "vrijen" in zijn macht. Ze waren leenmannen, dienstlieden en tijsplichtigen geworden.)6

)3 In de middeleeuwen was Engeland blijkbaar niet een onaanzienlijk gehucht. Een "Henricus van Engelant" was in 1227 blijkbaar het "vermelden" wel waard!

)4 In de 19-de eeuw heeft men op het erf van de herberg oudheidk. vondsten gedaan: munten uit de 8-ste tot 11-de eeuw en middeleeuws vaatwerk.

)5 Reeds in het begin van de 14-e eeuw is er sprake van een "klaringsgericht" in het Engelandersholt.

)6 De lezer kent de consequenties: herendiensten, heerlijke jachtrechten, enz.

De macht van de "overheid" was absoluut en de horige boeren hadden veel te lijden onder het "willekeurige" gezag.



De laagste bestuurseenheid, die men kende was de mark (Lierder-, Speldermark, Ugcheler mark) De marke- of holtrichter had het voorzitterschap, vaak de bewoner van het aanzienlijkste erf. Rechten en plichten, vooral die t.o.v. de gemeenschappelijke grond werden op zg. holtspaken geregeld. De rechtsmacht van een mark ging tamelijk ver.

Het heersende recht op de Veluwe was het landrecht, dit i.t.t. het stadsrecht, dat alleen binnen de grenzen van de stads-vrijheden gold. In het rechtsgebied van de Hoge Bank gold het landrecht, evenals in de heerlijkheden, die men in leen had van de vorst.

Het grote "Rechtsamt van Veluwen" omvatte 10 scholtampten: Ede, Barneveld, Nijkerk, Putten, Ermelo, Doornspijk, Heerde, Epe, Apeldoorn en Voorst.

Interessant is, dat later het amt Apeldoorn met Uddel t.b.v. Prins Willem IV tot "heerlijkheid" verheven werd en van het drostamt Veluwe werd afgescheiden. Het landrecht heerste ook in de kerspelen Oldebroek, Nijbroek en Hoevelaken.)<sup>1</sup>

De richters van het Amt van Veluwen traden op tot handhaving van het gezag van de landsheer en zijn rechten, b.v. dat van het innen van de belastingen en van "breuken" (boetes e.a. schulden) waarvan hij de tiende penning soms mocht behouden. Ze hadden het volle genot van de vrijheid en muntten uit boven anderen in grondbezit: de beste waarborg, dat men voor niemand minder dan zijn evenknie behoorde terecht staan. De richter is voorzitter in de richtersvergadering. Vaste schepenen waren,

)<sup>1</sup> In elk scholtamt sprak de scholt of peinder recht. Ging men in beroep, dan kreeg men te maken de Hoge Bank als laatste beroepsinstantie.

behalve in Nijbroek, op de Veluwe niet bekend. De gerichtsslieden waren de tolken van het rechts bewustzijn van de bevolking, waarvan zij vertegenwoordigers waren en deel uit maakten.

In het grote Veluwse richterampt was het "omme-richten" in zwang, d.w.z. de bank werd achter-eenvolgens in ieder scholtampt gespannen in de volgorde van het lijstje van scholtampten. Men begon in Ede en eindigde in Voorst en deed er de rechtzaken af, die in de scholtampten waren ontstaan. (Dit zelfde systeem heeft Gouverneur-Generaal Daendels, van afkomst Veluwenaar, op Java ingevoerd).

Een interessante bijkomstigheid was, dat het de richter niet vrij stond een bepaalde zaak (uit een ampt) in een willekeurig ander ampt in behandeling te nemen. Er is duidelijk sprake van eenheid in alle scholtampten.

Zo diende de richter in een "kerkespraak" vooraf de termijn af te kondigen. De terechtzitting vond in principe in de open lucht plaats, b.v. onder hoog geboomte, bij een grote steen, op het kerkhof of bij slecht weer in het koor van de kerk. De zitting begon bij klimmende zon, men stelde vervolgens de te volgen gedragslijn vast. Voor de behandeling van civiele zaken werden eerst de breuken geïnd. De zitting eindigde bij ondergaande zon. Lijfstraffelijke zaken (incl. de doodstraf) werden door de vorst zelf behandeld en waren in ieder geval aan de lagere rechtbanken onttrokken.

De doodstraf werd voltrokken door onthoofding. Een niet-bloedige straf was de verbanning, deze straf wordt ook in de geschiedschrijving van de plaatselijke papierindustrie herhaaldelijk genoemd.

Opvallend is, dat in tijden van een zwak vorstelijk bestuur, allerlei ridders, die het niet tot aanzien hadden gebracht, vervielen tot struikroverij en sluipmoord. In bepaalde tijden was de Veluwe berucht om zijn roofridders.



Het slot Rozendaal te Velp - residentie van de hertog - was de plaats, waar de misdadigers hun terechtstelling moesten afwachten. Het onderzoek naar de "schuld" werd vaak door pijniging verricht. De doodstraffen waren barbaars.

#### De Hoge Bank van het Veluwsche Landgericht.

In het begin van de 15-de eeuw - vooral tijdens het zwakke regeringsbeleid van hertog Arnold van Egmond - kwam de roep om bepaalde gebreken in het landsbestuur te corrigeren.

Ook wilde men klaarheid in alles wat duister en twijfelachtig was t.a.v. recht en rechtsbedingen. Dit noemt men "claren" en het was o.m. de basis van het hof van appèl, eerst te Ugchelen en later te Engelandersholt.

Ook de steden bemoeiden zich hiermee, hoewel het in eerste instantie ging om hoger beroep inzake de "wedersproken" oordelen van de scholtampten, dus van het platteland van de Veluwe. De bijdragen van de steden, waarbij Zutphen een voorname rol speelde, betroffen de meer bestuurlijke zaken. De steden van de Veluwe waren: Zutphen, Arnhem, Hattem, Elburg, Harderwijk, Staverden en Nijkerk.

Steeds weer komt men in de geschiedschrijving de eenheid in bestuur en rechtspraak van het grote gebied van de Veluwe tegen, dit i.t.t. andere landstreken waar in de praktijk grote verschillen bestonden.

Buiten de Veluwe uitte dit zich in onderlinge strijd tussen de steden om toch vooral maar de "claring" binnen hun muren te mogen houden. Engelandersholt was daarentegen vanaf 1314 de aangewezen plaats voor het claringsgericht voor Veluwse zaken.

De hertog is niet altijd in persoon aanwezig geweest, hij liet zich dan door een van zijn vrienden "van rade" vertegenwoordigen, die dan als "stad-houder" optrad.

Als claringsdag kende men aanvankelijk de

zondag, later de maandag. De reden van deze verschuiving is niet bekend.

Het is bovendien niet duidelijk of in Engeland-derholt naast op de Veluwe gezeten ridders en knechten óók de steden vertegenwoordigd waren. Wel vindt men gegevens, die in die richting wijzen, maar de genoemde personen kunnen ook vertegenwoordigers zijn geweest van de landelijke delen buiten de stadsmuren.

Naast de claring, dus rechtspleging in hoger beroep van wedersproken oordelen behandelde men ook andere rechtszaken. Vandaar de naam "Hooge Bank", tegenover de "lagere bank".

De claring heeft geen betrekking op de oordelen van stedelijke gerichten. Bij "stedelijke" zaken betreft het altijd een beroep op het landrecht met betrekking tot plaatselijke gerichten, die bij, dus niet in de steden waren gevestigd.

Vreemdelingen hadden een zeer beperkte rechtsbevoegdheid ("de gasten van buten"): ze waren vaak rechteloos.

Het scholtengericht te Harderwijk lukte het, net als Arnhem, zich aan het hertogelijk gezag te onttrekken en de claring voor het eigen scholtengericht te houden.

Naast de stad kan een gelijknamig ampt bestaan - zoals in Hattem - waarvan de scholt binnen de stad was aangesteld, maar onderworpen was aan de claring te Engeland-derholt.

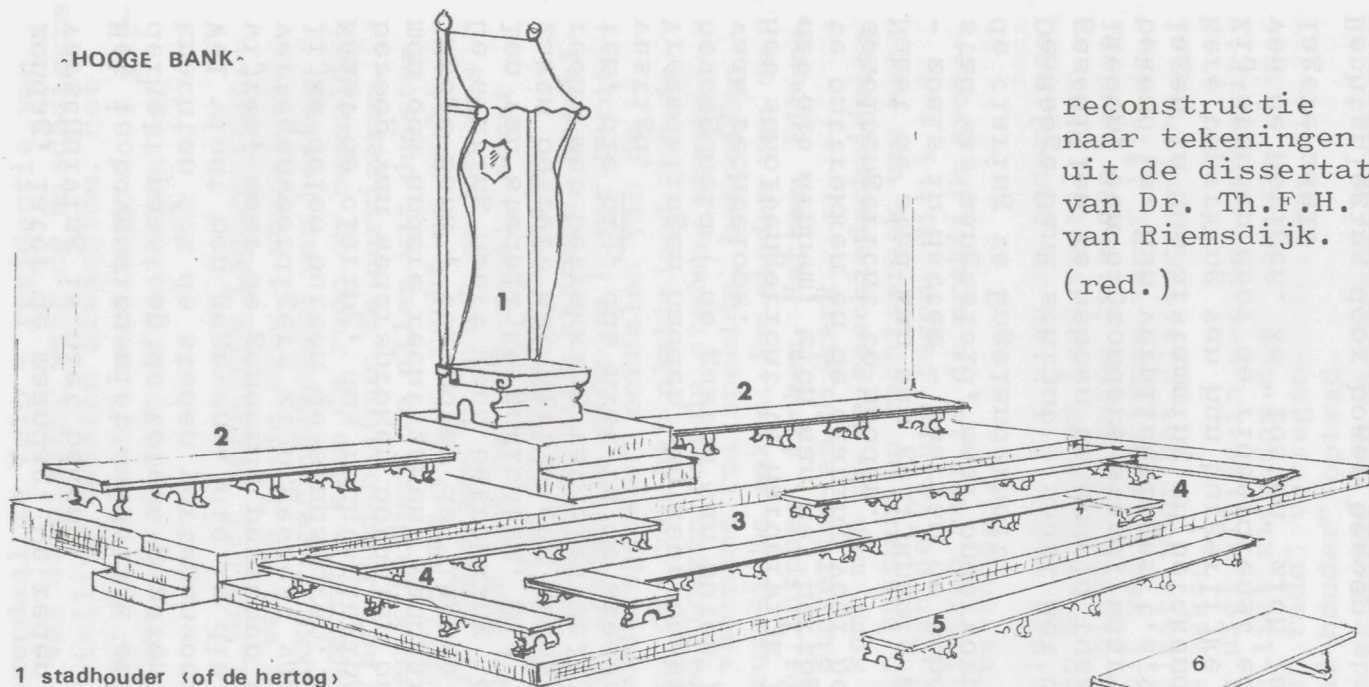
De Hooge Bank schijnt - naast het claren - ook geschillen te hebben behandeld tussen dienstlieden, een bijzondere stand, waarvan weinig bekend is. Hun verplichtingen t.a.v. de landsheer lagen in hun afstamming en betekenden een zekere beperking van hun burgerlijke vrijheid. Zij stonden door de ridderdienst echter ver boven de horigen. Ze "lost" zich later op in de lagere adel.

#### Rechtspleging door hoger beroep

in het Veluws landgericht gedurende de 15-de eeuw.

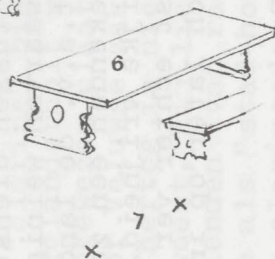


~HOOGHE BANK~



reconstructie  
naar tekeningen  
uit de dissertatie  
van Dr. Th.F.H.  
van Riemsdijk.  
(red.)

- 1 stadhouder (of de hertog)
- 2 kanselier en raden
- 3 drost (leidt de zitting)
- 4 ridderschap
- 5 stedelijke afgezanten
- 6 griffiers
- 7 gedingvoerenden



Was een partij bij een zitting van een lagere rechtbank het niet eens met het oordeel, dan diende hij onmiddellijk dat oordeel te "scelden", waarmee de mogelijkheid van hoger beroep (Engelanderholt) werd geopend en waar de zaak geclaard diende te worden. Dit gaf de partijen tevens de gelegenheid tot een minnelijke schikking te komen.

Als men voldoende goederen bezat, vermogend was, was de zg "zekerheidsstelling" niet nodig. De zekerheidsstelling voor het gericht was altijd 5 mark, die men verliest bij afwijzing van het oordeel bij de claring. Betaling was ook verplicht, wanneer men naliet de oordelen na de terechtzitting in te (laten) schrijven.

Men kan voor een claring aan de rechtsstrijd een einde maken - "de afgank" - (geen vergelijk!): het andere oordeel is dan het eindoordeel en krijgt rechtskracht. De "afgank" kostte 4 pond aan de hertog.

De "afgank" bekortte de rechtsstrijd, die toch al omslachtig was door de ongeregelde clardagen. Overigens werden de partijen voor de zitting drie maal tot afgank gemaand. De afgank komt ook in het lagere gericht voor. Komt men niet tot een afgank, dan is beslissing voor de Hooge Bank onvermijdelijk. De afgang is een wettig middel om onzekerheid op te heffen. De vermaning tot "afgank" (gericht tot beide partijen) was bedoeld de partijen te bewegen tot schikken in der minne.

Een appèl-ten-onrechte werd bestraft met een breuk van 40 pond voor degene, die het proces verloor, "afgeclaard" werd. Deze geldstraf komt mij wat zonderling voor. Soms was het moeilijk een partij in het gelijk te stellen omdat het bewijs niet kon worden geleverd. Er is één uitzondering, waarbij na de afgank het geding toch wordt voortgezet: als blijkt dat het oordeel, dat ingetrokken werd, een vooroordeel was.



### De latere Veluwse klaringen.

De bovengenoemde "claringen" op het Engelandersholt kunnen gevolgd worden tot het jaar 1470, aan de hand van de "claarboeken", die in de rijksarchieven zijn opgeslagen.

Er volgt dan een onderbreking van ongeveer 100 jaar tengevolge van aanhoudende oorlogen en wisselingen in het landsbestuur. Gelre kwam in die tijd onder de jurisdictie van Bourgondië, dat in het kader van het bevorderen van de eenheid in het rechtswezen in de Nederlanden een kamer van justitie vestigde (te Arnhem).

Daarna voegt Maximiliaan van Oostenrijk Gelre bij zijn rijk en stelt Adolf van Nassau aan als zijn stadhouder. Tenslotte werd Gelre een definitief erfgoed van Karel V, wiens stadhouder, Karel van Brimeu, graaf van Megen, de eerste klaring te Engelandersholt uitschrijft.

De ridderschap en de steden wensten niet mee te werken omdat men meende aanmerkelijk beknot te zijn in zijn rechten. De strijd liep hoog op: tot voor de landvoogdes te Brussel. Zelfs Willem van Oranje, Egmond en Hoorne schijnen zich met het geval te hebben bemoeid. Het bijzondere Veluwse model van hoger beroep had in de Zuidelijke Nederlanden een grote belangstelling. Het pro testen mocht niet baten, de hoofdbezwaren werden weliswaar - onder het genot van grote hoeveelheden wijn - uit de weg geruimd, een ondergeschikt geschilpunt over de vergoedingen torpedeerde, door de hardnekkigheid der ridderschap, alle pogingen van de stadhouder.

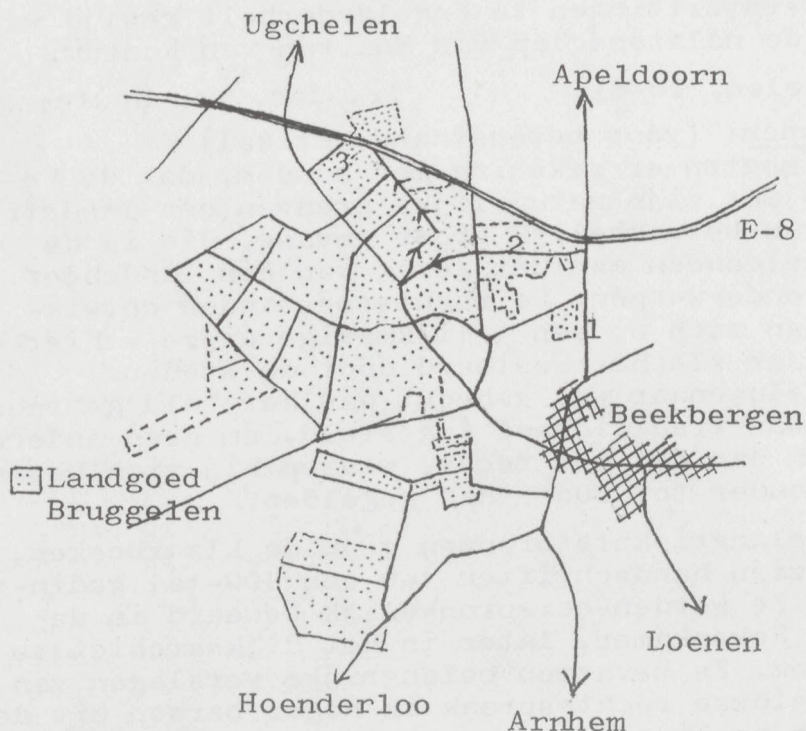
Allerlei bezwaren tegen Engelandersholt als gerichtsplaats werden nu in het geding gebracht.

De plaats was zeer afgelegen, bood weinig comfort, vooral in het gevorderde jaargetijde.

De meestal wat oudere rechters zullen ongetwijfeld aan hun reuma gedacht hebben: de loofhoutbossen op de Veluwe waren vochtig en kil....

Het exclusieve karakter van de Engelandersholt was verdwenen, men klaarde zowel in Beekbergen

Zo bereikt u "Herenhul"



Arnhemseweg - Engelandeweg - Herenhul.

Vóór het viaduct bevindt zich (links) aan de weg Herenhul een toegangshek.

Wanneer u de paden volgt als is aangegeven op de tekening, bereikt u na ong. 10 minuten lopen de steen, die de plaats markeert.

(Het landgoed is overigens ook zeer de moeite waard!)

Red.



als in Arnhem.

Interessant is te vermelden, dat een van de laatste zittingen te Engelandersholt gewijd was aan de nalatenschap van Maarten van Rossum.

Ugchelen, 10/81.

Ir. Jac. van Houtum

Bronnen: (voor bovenstaand artikel)

Wij moeten er rekening mee houden, dat de Veluwe met zijn natuurlijke grenzen een landstreek is van betrekkelijk grote omvang, die in de middeleeuwen aan het gezag van één landsheer was onderworpen. De rechtstoestanden ontwikkelden zich op een gelijkmatige wijze - hier en daar slechts gestoord door de steden.

De Veluenaar was gehecht aan het "old gebrueck" hij was traditioneel ingesteld, om geen andere reden dan dat het recht, waarop hij zich beriep, van ouder tot ouder had gegolden.

De belangrijkste bronnen zijn de klaarboeken, dat zijn handschriften van een 400-tal gedingen. Ze werden oorspronkelijk bewaard in de Kon. Rekenkamer, later in het Rijksarchief te Arnhem. Ze bevatten belangrijke verslagen van de Veluwse rechtsspraak in hoger beroep uit de 15-de en 16-de eeuw.

De gedingen waren gevoerd voor de lagere banken van een landgericht, waartegen wederspraak was geschied met aantekening van de wijze, waarop aan de rechtsstrijd een einde was gemaakt.

Het wijzen van een eindoordeel heette "klaren", waaruit het woord "klaarboeken" ontstond.

Lang niet alle klaarboeken zijn bewaard gebleven, er is veel verloren gegaan. Deze klaarboeken zijn bewerkt en geciteerd in o.a. de volgende boeken of artikelen:

Landtrecht, gereformeert van Veluwen en Veluwen-Zoom. Met de veranderingh op 't Capittel van Appelationen ende Clarongen aen Engelandersholt gevallen. Arnhem 1604, 1621 en 1715.

Molhuysen, Engeland en Engelandersholt. Overijss. Almanak 1841.161.

- R.H. Graadt Jonckers, Herinnering aan twee vroegere gewoonten van heidense afkomst op de Veluwe: bloedwraak en appel van het Engelandersholt over gerechtszaken. Geld. Volksalmanak 1848. 39
- L.Ph.C. v.d.Bergh, Het Eng.-Holt, Geld. Volksalm. 1851. 243
- Ds R.H. Graadt Jonckers, Het Eng. Holt, Geld. Volksalm. 1868. 190
- Th.F.H. v. Riemsdijk, De hooge Bank van het Veluwse Landgericht te Engelandersholt, 1874, dissertatie, Utrecht.
- J.L. Berns, Het Landrecht van Veluwe en Veluwezoom van 1593, 1884, dissertatie, Leiden.
- G. Beernink, Het Landgericht van Veluwe, Gelre Mededelingen, 1905. 239
- Mr. W. de Vries, De Gerichtslieden van Veluwe en Veluwezoom, 1941, V63. Overdruk uit de Ned. Leeuw.
- idem, Het karakter van de rechtsspraak van de Hertog van Gelre en zijn raden, V ld. Overdruk (Tijdschr. voor Rechtsgesch. deel XXIX)
- idem, Rechterlijke instellingen in Gelderland, Geld. Biblioeth., Arnhem, 1970. 17
- Informatie, verstrekt door de heren  
G.B. Wolters te Beekbergen en Mr. H. Biesterbos te Arnhem.



